

experiences back to Copenhagen to entertain an audience avid for anything new and intriguing, that sits well near Katja Jepsen's useful study of 'Bournonville and Danish national identity in the nineteenth century'.

Between them lies Birthe Johansen's 'Dance and Politics, Bournonville and *Far from Denmark* in the 1850s—a time of national tension'. This provides a helpful insight into Bournonville as a politically alert and active citizen, but rises beyond the ordinary to a brilliantly valuable account of the economic side of his role as ballet master and the place of the ballet in the Danish state. She uses material from Bournonville's *My Theatre Life* (which surely cannot remain out of print?) in the context of a discussion, otherwise unavailable in English, of the emerging cultural politics of Denmark after 1848 and makes an indispensable contribution to Bournonville studies in so doing. At last, here is a critical account of an aesthetic treasure that doesn't treat it as though it emerged from a 'Kingdom of [Cultural] Sweets' (a reference to Tchaikovsky's *Nutcracker*), but from a society that was just as conscious of the cost, as well as the value, of things as our own.

Anne Middelboe Christensen's contribution, 'Dance with tears – die with a smile', comes close to capturing the excitement and sheer glory that was the Bournonville Symposium's at Takkelloftet in the Opera, Copenhagen in August 2005, even though it must have been written months before. Not every detail of choreographic expression that was shared there, or in the daily classes at 'Stærekassen' before the Festival performances, can be found here, but something of the thrill of discovery and the connoisseur's excitement in finding 'truth' is, because Christensen hears what dancers say and helps them to speak to us about what they're doing, and what it means. There can be no higher praise, and I hope that readers will rush off to find her book *Hvor danser den kongelige ballet hen?* (Copenhagen, Det Schønbergske Forlag, 2002) if they have not discovered it already.

Karen Vedel addresses 'The Surviving Tradition, the Bournonville ballet heritage in the early 20th century' with a grasp of the tradition's relation to other forces in the world of ballet that raises her article well beyond the sentimental hagiography that this subject often prompts. Perhaps a little more about the (Danish) roots of Fokine's expressive aspirations (he was a pupil of a pupil of Bournonville) might have helped to shed a subtler light on the struggle between old and new, but how good it is to have this kind of argument so well supported by documentary evidence and careful research.

In conclusion, and shameless repetition of what has already been said above: this book is one of just three great publishing achievements of 2005; it is a huge success and a great contribution to scholarship, of the dance and its music in particular, and to the better understanding of Denmark's cultural achievement in general.

Colin Roth

Carl Nielsen Brevudgaven, ed. John Fellow, i: 1886-1897

Copenhagen: Multivers, 2005

571 pp., illus.

ISBN 87-7917-143-5

DKK 398

Når man får dette første bind af *Carl Nielsen Brevudgaven* i hånden, er det et længe savnet værk, der nu omsider bliver realiseret. Enhver, der seriøst har arbejdet med Carl Niensens liv og musik, ved, at al hidtidig Carl Nielsen-forskning har været på usikker grund. Ud over en pålidelig nodeudgave og de af samme udgiver publicerede tekster (*Carl Nielsen til sin samtid*,

København, 1999) er Nielsens breve og dagbøger det væsentligste primære kildemateriale i undersøgelsen af omstændigheder omkring værkernes tilblivelse og komponistens overvejelser og tankeverden. Indtil nu har al Carl Nielsen-litteratur lidt under, at der kun har foreligget en forholdsvis lille udgave af 268 udvalgte breve fra 1954 (*Carl Nielsen Breve*, udg. af Torben Meyer), enkeltstående udgivelser af mindre brevvekslinger med fx Emil B. Sachs, Julius Lehmann og Ferruccio Busoni samt siden 1983 Torben Schousboes udgave af dagbøger og breve til hustruen Anne Marie Carl-Nielsen. For udenlandske læsere har udvalget været fortvivlende lille, med oversættelsen af en række breve til engelsk i Mina Millers *The Nielsen Companion* (London, 1994) som det væsentligste. Det vil være en afgørende opgave for det danske kulturliv at sørge for, at nærværende brevudgave efterfølgende gøres internationalt tilgængelig med en engelsk oversættelse, hvor også de problemer, der trods al glæde over udgivelsen er i den danske udgave, kunne løses.

Hovedproblemet med de tidligere brevudgaver har været, at de har bestået af udvalg og uddrag. Både Meyer og Schousboe havde den holdning, at ikke alt var interessant for offentligheden. I denne redaktionsproces er det uundgåeligt, at såvel udvalg som beskæring afspejlede udgiverens Carl Nielsen-billede. Og enhver, som har ønsket at gå dybere ned i et problem, har været henvist til at søge efter originalbreve, der kunne belyse sagen. Her har man ikke blot skullet kæmpe med utilstrækkelig katalogisering, men også været henvist til at gætte på, til hvem og i hvilke sammenhænge Carl Nielsen mon kunne have skrevet noget relevant. Ingen har før John Fellow – naturligvis bortset fra forfatteren – læst alle de ca. 3500 breve, der er bevaret fra Carl Nielsens hånd. Med udgivelsen får vi andre nu også adgang til materialet i dets helhed. Det kan ikke undgå at løfte Carl Nielsen-forskningen til et nyt niveau.

Bindet er opbygget med en indledning til udgaven og en kort introduktion til bindet, hvorefter følger 687 breve og dagbogsnotater, der begynder med en lille seddel, han skrev i 1886/87 til en udeleven elev, og slutter med udgangen af 1897. Bagest findes en liste over brevenes opholdssted, anvendte forkortelser og redaktionelle tegn samt billedproveniens. Desuden medfølger et særskilt trykt register til første bind, der indeholder brevskriver- og navneregister og et register over Carl Nielsens (men ikke andres) værker. Dette kan synes mærkværdigt men skyldes, at det samlede register for udgaven vil blive trykt ved udgavens afslutning.

En fuldstændig udgave er det kun i den forstand, at det er en udgave af alle kendte og bevarede breve. Der er breve, vi ved eller må formode har eksisteret, fx breve til Thomas Laub og Olfert Jepsen. Der er breve, vi ved er tilintetgjort og der er breve, vi aldrig har kendt eksistensen af. Dette gør Fellow udmærket rede for i sin indledning. Desuden er der den berømte lille pakke klausulerede breve, som efter datterens ønske først må åbnes i 2026. Det vil formodentlig til den tid blive en skuffelse for dem, der tror at noget afgørende vil være skjult her.

Enhver redaktionsvirksomhed består af en række valg. Fellow har valgt at supplere brevene fra Carl Nielsen med samtlige bevarede breve fra Anne Marie Carl-Nielsen til Carl Nielsen, som udgør ca. 500. Disse breve bringes altid i fuld længde. Desuden er der af den store mængde af breve til Carl Nielsen udvalgt omkring 2000, heraf nogle i uddrag, så udgaven i alt kommer op på ca. 6000 breve. Den samlede mængde af indsamlede og registrerede breve med tilknytning til Carl Nielsen angives til omkring 12500, og de øvrige breve er således nu registrerede og tilgængelige selv om de ikke udgives.

Udgivelsesprincipperne er konsistente uden at være rigide. Man kunne også kalde det nødvendig, velovervejet fleksibilitet. Med hensyn til retskrivningen har udgaven bibeholdt den originale stavemåde, også hvor Carl Nielsen staver forkert eller inkonsekvent. Det gør det nødvendigt for forståelsens skyld at lave tilføjelser i skarpe parenteser, og udeladelser af ulæselige ord markeres også, men lykkeligvis har udgaven undgået ethvert forsøg på at ligne en filologisk kildeudgave i tysk tradition oversat med forskellige sæt af kantede, lige og buede

parenteser. Dette valg gør ikke udgaven mindre videnskabelig, for det svækker ikke graden af korrekt gengivelse af brevenes originaltekst. Brugt med omtanke kan jeg også acceptere udgiverens beslutning om at gå ud fra, at brevene læses i sammenhæng, således at hvis det af sammenhængen fremgår umiddelbart for, hvad der tales om, behøver man ikke at gentage noten eller tilføjelsen.

Et andet valg har været at være tilbageholdende med mængden af forklarende noter. Igen i princippet en fornuftig beslutning, for en kildeudgave skal ikke i smug skrive en biografi i sine noter men lægge materialet frem med de nødvendige forklaringer. Hvad der er nødvendigt kan og skal til gengæld diskuteres. Udgiveren har lagt den linie at fodnoterne generelt indskrænkes til klargøringer af indforståede henvisninger til personer eller værker, som nævnes i brevet. En række steder er personidentifikationen i stedet klargjort med tilføjelse af for- eller efternavn eller det korrekte navn i skarp parentes inde i teksten. Sådanne klargøringer findes kun ved første forekomst i brevet for at undgå overlæsning. I teorien er det fint, men i praksis fungerer det ikke godt nok, som følgende eksempler vil vise. Selv en læser som undertegnede, der selv har arbejdet med primærkilderne, har svært ved at afkode mange af brevene rigtigt.

Mest alvorligt er mangler af den type, hvor der mangler oplysninger om, hvilke personer der tales om i brevet. I brev 104 får man fx ikke at vide, hvem "Hr. Kahn" og "Lilli Lehman" er. Dog kan man i det medfølgende register finde dem i navneindekset under deres fulde og rigtige navne med angivelse af fødsels- og dødsår og ofte profession. Det er simpelthen for besværligt og forudsætter, at man skal checke, om den indekserede person, man gætter på det er, har anført en henvisning til det brev, man læser. Det betyder for det første at man hele tiden skal sidde med indekset ved siden af, og tænk på hvad det betyder, når det bliver et samlet indeks til alle bind. For det andet beviser det jo, at udgiveren faktisk sidder inde med de oplysninger, som læseren mangler. Det holder ganske enkelt ikke. At man i brev 103 ikke får opklaret, hvem "Millionæren fra Finland" er, kan måske tilgives, hvis heller ikke udgiveren har kunnet gætte dette. I de foregående breve nævnes Järnefelt i brev 99 (hvor krydscheck med registrets brevnnumre afslører, at det er Armas og ikke hans bror Eero) og Sibelius i brev 101, men det løser ikke gåden. I noten s. 196 anføres at "Popper-Menter" skulle være David Popper, gift med Sophie Menter, hvor den tyske navnepraksis normalt ville lade kvinden bruge dobbeltnavn. At det er hende, der menes, bekræftes i slutningen af det følgende brev (s. 203).

Identifikation af værker er ofte vanskelig, og det ville være urimeligt at fordrø, at ethvert nævnt værk skulle forsynes med en note med opus eller værkfortegnelsesnummer. Det forekommer rimeligt at "Eroica" og "Tannhäuser" forudsættes bekendte, mens det er i underkanten, at fx strygekvartetten "Beethoven g Dur" ikke identificeres (brev 107) og klart en mangel at den uspecificerede "c moll" i brev 111, der hentyder til Beethovens 5. symfoni, ikke forsynes med en opklarende note. Indrømmet, i mange tilfælde vil heller ikke udgiveren kunne identificere, hvad en nævnt 'symfoni' eller 'kvartet' er, men i de tilfælde, hvor det lader sig afgøre, bør det fremgå. Også her sidder man med fornemmelsen af, at udgiveren ofte sidder inde med de oplysninger, man savner.

Tilbageholdenheden med at rette ortografi og tegnsætning er en rigtig beslutning, men der er alligevel steder, hvor en redaktionel indgriben savnes eller er misforståelig. I dagbogsnotaterne fra Paris skal man være meget skarpsindig for at fange, at "E.S. [Fritz] Bendix" (brev 244) er to personer. Emil B. Sachs er nævnt dagen før, men netop den redaktionelle tilføjelse giver indtryk af, at her er problemerne løst, hvad de kun ville være, hvis der også redaktionelt var indføjet et komma. Samme problem findes i brev 252, hvor "Hans Nicolai [Fritz] Bendix" optræder og man skal tilbage til brev 247 før man kan finde "Hans Nicolai [Hansen]" og dermed få en chance for at udlede, hvem der tales om. Der må herfra udgå en kraftig opfordring til, at man på disse punkter justerer praksis i de følgende bind.

Indekseringen er en særlig og meget vigtig ting i sådanne udgaver. Alle henvisninger sker til brevnummer. Registreringen synes at være konsistent og indekserer også de navne, som kun forekommer indirekte, fx findes "Fru Hansens Søster" i brev 4 indekseret under sit navn, som står i noten. Også nævnelser "Lohengrin" medfører en indeksering af Wagner i brev 96, mens den nævnte "c moll" i brev 111 ikke indekseres under Beethoven. Denne anvendelse af indirekte indeksering er meget nyttig og øger brugbarheden afgørende.

Indholdsmæssigt giver læsningen af de mange breve i kronologisk sammenhæng et fascinerende billede af tiden og Carl Niensens personlighed og omgangskreds. Men ikke nok med at man kan læse dem som en brevroman, der kommer også nye indsigter, som man næppe kunne have fået på andre måder. Fx er det interessant at støde på Carl Niensens første bemærkninger om sangkomposition, især fordi man nu ved, at det er de første: "Jeg har i denne Tid begyndt at studere Sange af berømte tyske Componister for at lære af dem, hvordan man behandler et Digt. Beethoven og de gamle før ham, har ikke skrevet Sange af nogen Betydning, fordi de ikke trængte dybt nok ind i Digtets Aand. ... Saa fremstod Schubert. Han læste sin Text atter og atter igjennem, indtil han var helt gennemtrængt af Digtets Aand og Stemning, og saa skrev han sin dejlige Musik dertil" (brev 11). I dette brev, som han skrev den 3. maj 1888 til sin kæreste Emilie, fortsætter han med levende at genfortælle digtet og musikken til Schuberts *Erlkönig*. "Der er ikke et Ord, som ikke har faaet det højeste poetiske og musikalske Udtryk. Man kan i Musiken tydeligt høre Hestens dundrende Hovslag og den uhyggelige Susen i en stor Skov om Natten, ja, selv Maanens kolde, magiske Straaler synes man at se". Her er der på ingen måde tale om at forholde sig den danske sangtradition eller den folkelige sang, men om en dyb leven sig ind i den tyske, romantiske liedtradition.

Det er også udbytterigt kronologisk at kunne læse alle breve og dagbogsnotater under hans første store udlandsrejse i 1890-91 som gik til Dresden, Berlin, Leipzig, Paris og Italien. Her noterer han fx den 30. november 1890: "Mon der ikke kunde tænkes en Musik der havde Lighed med impressionistiske Malerier; hvor Couturerne svømmer ud i Stemningstaage?" (brev 145). Vel at mærke før Debussy havde realiseret ideen. Og nogle dage før skriver han i et brev til Emil B. Sachs, at han har fået en ide til en symfoni med titlen "Af Jord er Du kommen til Jord skal du blive": "Mørk og uragtig i Begyndelsen, hvor alt endnu ligger i tusindaarig Dvale. Da lidt efter lidt Bevægelse og Liv men endnu halvt ubevidst, og saa stige og stige til den højeste Livsglæde. Saa tilbage igjen til den 'sorte Muld' som svøber os alle ind i sit bløde, tætte Gevandt; hvor man sover ind til evig – evig Forglemmelse. – Men jeg maa først være meget dygtigere" (brev 137). En første beskrivelse af den ide, som ligger til grund for første del af hans femte symfoni, komponeret 30 år senere?

Værket er ikke kun en brevdugave, men også en udgave af billeder af komponisten. Side-løbende med brevregistreringen er også alle kendte billeder registreret og de bliver udgivet i deres helhed i brevdugaven i kronologisk orden. Desuden bringer udgaven fine billeder af en række andre fra personkredsen omkring Nielsen. Dette arbejde er forestået af billedredaktøren Hanne Hee Lange.

Kritikken af kommenteringen skal på ingen måde overskygge, at det på alle måder er en umådelig vigtig udgivelse, som ikke ville være blevet realiseret uden John Fellows vedholdende engagement og store og grundige arbejde. Nu foreligger endelig den brevdugave, som kan give den fremtidige Nielsen-forskning et sikrere grundlag at arbejde på. Til gengæld håber jeg også, at udgiveren vil tage kritikpunkterne til efterretning, specielt hvad angår de manglende oplysninger på de punkter, hvor de er forhånden. Det bør kunne imødekommes ved at justere redaktionspraksis i de kommende bind.

Michael Fjeldsøe